

ÖLÜMLE İLGİLİ DAVRANIŞ ÖRÜNTÜLERİ AÇISINDAN MODERN BATI VE TÜRK İSLAM KÜLTÜRÜ

Dr. Faruk KARACA*

Günümüz insanının bütün gelişmişliğine rağmen çaresini bulamadığı konuların başında ölüm gelmektedir. Özellikle batı kültüründe tarihi süreç içerisinde ölüme verilen mânâlar ciddi değişikliklere uğramış, buna bağlı olarak ölümlle ilgili gelenekler ve ölüm karşısında sergilenen tutumlar da değişime uğramıştır. Bu çalışma, ölümlle ilgili gelenek-görenek ve tutumlar açısından modern batı toplumu ile kendi toplumumuzu mukayeseye yönelik bir deneme olacaktır. Zira günümüzde kültürler arası (cross-cultural) mukayeseye dayalı araştırmaların önemi bütün araştırmacılar tarafından kabul edilmektedir. Bu çerçevede batı kültürünün ölümlle ilgili tutumlarını bu konuda yapılan araştırmalardan, toplumumuzun bu konudaki sosyal davranış örüntülerini ise öncelikle yapmış olduğumuz mülakatlardan**, buna ilave olarak konuyla ilgili gözlemlerimizden, ölümlle ilgili atasözlerinden ve az da olsa ülkemizde bu konuda yapılan araştırmalardan hareketle ortaya koymaya çalışacağız. Zira kültürümüzün ölümlle ilgili yaklaşımlarını ortaya koyabilecek araştırmalar henüz yeterli derecede değildir. Amacımız özellikle kendi kültürümüzde ölümlle ilgili davranış örüntüleri konusunda öncelikle bir durum tespiti yapmak ve bu konuda batı kültüründe yaşanan değişimi sürecini de göz önüne alarak, toplumumuzun bu tip bir değişim sürecin neresinde olduğunu ortaya koymak olacaktır.

Çağdaş batı kültürü Amerikan kültürüyle çoğu noktalarda paralellik arz etmektedir. Ancak ölümlle ilgili tutumların değişiminde Amerikan kültürünün daha etkili olduğu kabul edilmektedir. Bu durumu da dikkate alarak çağdaş batı ve Amerikan toplumunun ölüme ilişkin tutumlarıyla ilgili olarak şunlar söylenebilir. Öncelikle batı kültürünün ölümlle ilgili tutumlarının mazisiyle bir kopukluk içerisinde olduğunu söylemek mümkündür. Zira batılıların mazisinde ölüm, özellikle tuğ ve bayraklarla donatılmış kortejlerde, cenaze töreninin Barok protokolünde, yas giysilerinde, mezarlıkların yayılmasında, mezarlara yapılan ziyaretlerde ve anı kültüründe, hemen hemen her yerde vardı¹. Mesela orta çağdan 19. Yüzyıl sonlarına

* Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi Anabilim Dalı

** Konuyla ilgili olarak diğer çalışma ve gözlemlerimizi desteklemek amacıyla, değişik meslek, yaş ve cinsiyetten 55 kişiyle serbest mülakat yapılmıştır.

¹ Krş. Mannoni, Pierre. *Korku*, Çev. Işın Gürbüz, İletişim Yayınları, 1995, s. 24-25.

kadar genellikle mezarlıklar yerleşim birimleri içerisinde tesis edilmekteydi². Ayrıca ortaçağda ölmekte olan insanların odası, serbestçe gezilen bir kamusal alan durumunda idi. Bu da zamanın insanların ölümle iç içe yaşadıklarını göstermektedir. Nitekim ortaçağ Avrupa'sında insanlar, ölümlerini sezdikleri zaman ölüme karşı bir direnme veya reddetme tutumu içerisinde girmeyip, hazırlıklar yaparak kendi aileleri içinde ölürlendi. Bu dönemde ölümle ilgili en büyük korku kaynağı, yalnız ve tek başına ölmektir³. Zira Batı düşüncesi tarihinde felsefi olarak ölüm hayat sürecinin tabii bir sonu, dinî olarak da bedenın çürütmesi ve yeni hayatın başlangıcı olarak değerlendirilmiştir⁴.

Batı kültürünün ölümle ilgili bu tutumu ortaçağın başlangıcından 19. yüzyılın ortalarına kadar sürmüştür. Zira bu dönemden itibaren ölüm artık utanılan ve yasak bir şey haline gelmeye başlamıştır. Bu değişim o kadar yavaş bir şekilde olmuştur ki, çağı yaşayanlar bunun farkına bile varamamışlardır. Bu devrim esas olarak Amerika'da ortaya çıkmış ve buradan İngiltere, Hollanda, Fransa ve endüstrilemiş Avrupa'ya yayılmıştır. Ölmekte olan kişinin içinde bulunduğu durumun vahametinden kaçmaya ve durumu gizlemeye yönelik duygular, bu köklü değişikliğin temel esin kaynaklarından biri olmuştur. Bu tutumun değişmesini önemli bir fiziki olgu da hızlandırmıştır. Çünkü bu çağda ölümün yeri de değişmiş ve insanlar artık evlerinde ailelerinin yanında değil, hastanelerde tek başlarına ölmek durumunda kalmışlardır⁵. Zira Günümüz Amerika'sında evinde kendi dşşğinde ölen kimselere nadir rastlanmakta⁶, dinlenmeye, rahata ve eski anılarını hatırlamaya ihtiyacı olan hasta, bir sedyeye konup ambulans sirenin sesine tahammül ederek hastane kapısına gelmeye zorlanmaktadır. Hastanede ise kendisine bir eşya gibi davranılmakta, çoğu kararlar kendi fikri sorulmadan alınmaktadır. Bu duruma isyan etmeye kalkışsa da fazla bir şey yapamamakta, neticede üzerinde yoğun tedaviler uygulanarak bir araştırma ve mali yatırım objesi durumuna sokulmaktadır⁷. Hastaneye kaldırılan hasta ölüm belirtisi gösteriyorsa, "ölmesi beklenen hastalar odası"na konarak ölmesi beklenmekte ve son anlarını ağır uyuşturucular altında bilinçsiz bir şekilde

2 Ariès, Philip. *Batılının Ölüm Karşısında Tavrı*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Gece Yayınları, Ankara 1991, s. 21-22.

3 Bk. Ariès Batılının Ölüm Karşısında, s. 11-13.

4 Krş. Feifel, Herman. "Attitudes Toward Death in Some Normal and Mentally Ill Populations", in *The Meaning of Death*, Ed. Herman Feifel, Mc. Graw-Hill, 1959, s. 115-117.

5 Krş. Ariès, Batılının Ölüm Karşısında, s. 85.

6 Bugün batı dünyasında ölen insanların yaklaşık %80'i, Amerika'da ise %70'ten fazlasının son yıllarını bakımevlerinde ya da hastanelerde geçirdiği tespit edilmiştir. Bk Thomas, Louis-Vincent. *Ölüm*, Çev. Işın Gürbüz, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 71-75; Çileli, Meral. "Ölüm", *Gelişim Psikolojisi* (içinde), Bekir Onur, İmge Kitabevi Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1995, s. 244. Krş. Cüceloğlu, Doğan. *İnsan ve Davranışı*, Remzi Kitabevi, 2. Basım, İstanbul 1991, s. 367-368.

7 Bk. Kübler-Ross, Elisabeth, *On Death and Dying*, Mc Millan Publishing, New York 1969, s. 8.

beklenmekte ve son anlarını ağır uyuşturucular altında bilinçsiz bir şekilde, öldükten sonra da cenaze işleriyle uzmanlaşmış bir şirket tarafından defnedilmektedir⁸.

Ölüm hadisesinin kurumlara taşınmasının sosyal psikolojik nedenleri arasında evlerin küçüklüğü, özellikle kadınların çalışması halinde zaman kısıtlılığı, ailenin çekirdek aile haline gelmesi ve hatta belki de çağdaş insanlar için katlanılmaz bir hal alan can çekişmenin yarattığı korku sayılabilir. Zira kötü, pis ve uygunsuz bir olay olarak değerlendirilen ölüm, ancak yalnızlık içinde gizli olarak yaşanabilir. Eskiden olduğu gibi kitlelere sunulmaz⁹.

Ölüm olayının bürokratik düzenlemelerle denetim altına alınmaya çalışılması ve kurumlara taşınması, sağlıklı insanların ölümle ilgili tecrübelerini de değiştirmiş, bunun sonucunda ölüm birçok insan için gitgide daha yabancı bir durum haline gelmiştir. Bunun sonucunda ölümle nasıl başa çıkılacağı konusunda insanların görsel alternatifleri azalmış, ne ölmekte olan kişi, ne de ailesi ve arkadaşları, ölüm yaşantısıyla uğraşmayı sağlayacak anlayış ve bilgiden yoksunlaşmaya başlamıştır¹⁰. Çünkü eskiden hemen hemen herkes genellikle kendi evinde veya aile bireylerinden birinin evinde, kardeşlerinin, anne veya babasının ölümüne şahit olurdu. Bu gün ise birçok ölüm hastanelerde, büyük oranda hiç kimsenin görmediği bir yerde, görüş dışında ve çoğunlukla formal bir kurumun idaresi altında gerçekleşmektedir¹¹.

Batı dünyasında ölüm olayının sosyal bir fenomen olmaktan uzaklaşması neticesinde ölüm hadisesinden sonra yapılması gereken işler ve yas geleneğini de değiştirmiştir. Can çekişen birisinin yanında durmak istenmediği gibi, ölünün temizliğini yapmak, cesedi beklemek, uzun süre başsağlığı dileklerini kabul etmek gibi şeyler bu gün artık yapılmak istenmemekte ve insanlar bunların kendi yerlerine yapılması için para ödemektedirler. Bu işlerle uğraşan kurumlar oluşmuş, bunun sonucu olarak da Amerika'da olduğu gibi insanlara "sessiz sedasız ölmeleri" için yardım eden ve böylece ailenin kusurlarını örtbas eden "tanatopraksi" ismiyle yeni bir meslek ortaya çıkmış ve bu andan itibaren ölüm, verimliliğin hedeflendiği bir işletme problemi haline gelmiştir. Bugün batı dünyasında evinde fakat özellikle hastanede ölmek üzere olan kişi, can çekişir sonra hazırlıksız olarak gizlilik içinde hatta diğerlerinin haberi olmadan tek başına ölür. Gizli ve tanıksız olaylar sanki ölüm yokmuş gibi gelişir. İnsanlara gizlice ölmelerinden dolayı minnettar kalınır. Bağırır veya çok şikâyetleşirlerse, bu yüzden onları kızılır¹².

Batı kültüründe ölümle ilgili tutumların değişmesine neden olan belki de en temel faktör, bu kültürün ölüme atfetmiş olduğu mânânın değişmesidir. Zira batı düşünce tarihinde dinî doktrinler ve felsefi sistemlerin etkisiyle ölüme "ruhun

⁸ Krş. Cüceloğlu, İnsan ve Davranışı, s. 367-368.

⁹ Bk. Thomas, Ölüm, s. 65-66.

¹⁰ Bk. Çileli, Ölüm, s. 266-267.

¹¹ Bk. Shneidman, Edwin S. "You and Death", Psychology Today, June 1971, s. 45.

¹² Bk. Thomas, Ölüm, s. 71-75, 105-107.

bedenden ayrılışı ve yeni bir hayatın başlangıcı” şeklinde verilen mânâ değişerek ölüm biyolojik bir olay olarak görülmeye başlanmış ve ölümle zihinsel olarak meşgul olmanın insanlara vermiş olduğu kasvet de biri nevi ölümün tabulaşmasına neden olmuştur. Biraz da teknolojik gelişmişliğin vermiş olduğu güvenle bir taraftan ölüme meydan okunmaya başlayan batı toplumu¹³, diğer taraftan da ölümün ortaya çıkardığı korkuyu bertaraf etmek için çeşitli savunma mekanizmaları üretmeye başlamıştır. Bu mekanizmalardan en belirgin olanı bastırmadır¹⁴. Şöyle ki yüksek hayat standartlarına sahip olan bu insanlar, bilinçli bir şekilde zihinlerinden ölüm olgusunu atmaya çalışmakta, bunu yaparken de maskeleye diye bir başka mekanizma kullanılmaktadır. Maskeleye için ise kullanılan malzeme çeşitli ve özellikle zevk veren şeylerdir. Bunlar arasında alkol ve uyuşturucu kullanmak, cinsellik ve aşk ilişkilerine aşırı derecede önem vermek gibi şeyler sayılabilir¹⁵. Çeşitli maskeleye vasıtaları kullanarak ölüm hadisesini unutmaya çalışan batı insanı, unuttuklarının farkında olmamak için de sosyal münasebet ve sohbetlerinde ölüme veya ölümlere ilişkin şeylere asla yer vermemekte daha çok lezzet veren veya kendilerine hoş gelen şeylerden bahsetmektedirler. Ölüm genellikle “yaşamıştı”, “gitti”, “artık bizimle değil”, “geçti gitti” gibi üstü kapalı hüsn-i tabirlerle ifade edilmektedir. Askeri bültenlerde bile ölüm kelimesinden ziyade kayıp tabiri kullanmaya bir eğilim vardır. Ancak bastırılmış ölüm korkusunun, bastırılmamış ölüm korkusundan daha zararlı olduğu gözlemlenmiştir. Zira bütün savunma mekanizmalarında olduğu gibi bastırmanın psikolojik süreci de, hiçbir problemi kökten çözmemektedir. Bastırılmış güdüler gibi, bastırılmış ölüm korkusu da her şeye rağmen varlığını devam ettirmekte ve zaman zaman daha yıkıcı bir şekilde geri dönmektedir¹⁶.

Bu değişim süreci sonunda Amerikan ve batı kültürünün ölümle ilgili yeni tutumu onu yadsıma olmuştur¹⁷. Bu tutumu, ölmekte olan insanların son muhatapları olan doktorlarda daha bariz bir şekilde görmek mümkündür. Nitekim yapılan araştırmalar, doktorların diğer insanlara nispeten ölümü daha çok yadsıdıklarını ortaya koymuştur. Hastanede çalışan doktorlar ve diğer sağlık personeli, genellikle incitme ve tedirgin etme bahanesiyle ölmekte olan hastalarla konuşmaktan

¹³ Krş. Moody, Raymond A. *Ölümden Sonra Hayat*, Çev. Gönül Suveren, İnkılap ve Aka Kitabevleri, 2. Baskı, İstanbul 1983, s. 17; Kübler-Ross, on Death on Dying, s. 6-7.

¹⁴ Bk. Lepp, Ignace. *Death and Its Mysteries*, Tran. Bernard Murcland, McMillan Publishing, New York 1968, s. 75

¹⁵ Krs. Hökeleli, Hayati “*Ölüm ve Ölüm Ötesi Psikolojisi*”, Uludağ Üni. İ.F. Dergisi, Bursa 1991, c.III, sayı:3, s. 154

¹⁶ Bk. Lepp, *Death and Its Mysteries*, s. 75-76.

¹⁷ Conte, H.-Wiener, M.-Plutchik, R. “*Meaning Death Anxiety, Conceptual Psychometric and Factor Analysis Aspect*”, *Journal of Personality and Social Psychology*, 1982, 43, (4), s. 777; Çileli, Ölüm, s. 244; . Thomas, Ölüm, s. 45; Feifel, *Attitudes toward Death*, s. xv.

kaçınılmaktadır. Bu gözlemler, hastane personelinin kendi ölümlerine ilişkin kaygılarının bir yansıması olarak değerlendirilmektedir¹⁸.

Toplumumuzda da ölümlerin büyük bir kısmının hastanede meydana geldiği söylenebilir. Fakat yakınları tarafından terk edilme ve önemsenmeme durumunun şimdilik batıdaki boyutlarda olduğunu söylemek zordur. Ancak özellikle büyük şehirlerde huzur evlerinin sayısının gittikçe artması ve mevcutlarının tam kapasiteyle çalışmalarına bakılırsa toplumumuzun da benzer bir süreçten geçebileceğini söylemek mümkündür. Ayrıca az da olsa yine büyük şehirlerimizde para karşılığı defin işlerini yürüten şirketler vardır¹⁹. Ancak özellikle kırsal kesimde yaşayan insanlarımızın büyük bir kesimi kendi evlerinde ölmekte, tıbbi olarak tedavisi imkansız olarak görülen insanlar da batıdakinden farklı olarak üzerlerinde yoğun tedavi programları uygulanmaksızın kendi evlerine gönderilmekte ve böylece ölüm hadisesi sosyal bir fenomen olma özelliğini sürdürülebilmektedir. Bu durum öncelikle bu konumda olan insanların istekleriyle uyumluluğu açısından önemlidir. Şöyle ki batıda yapılan bir araştırmada, insanların genellikle kendi evlerinde ve yataklarında fazla uzun sürmeyecek az bir ızdırapla ölmek istedikleri tespit edilmiştir²⁰. Bu bulgunun kültürümüzde klişeleşmiş bir dua haline gelen "Allah baş yastıkta ölüm nasip etsin" duasıyla arzettiği paralellik dikkat çekicidir. Bu bağlamda kültürümüzde insanın kendi evinde ölmesine önem verildiği gibi kendi memleketinde ölmesine de büyük önem verilmektedir. "Aç öl, memleketinde öl", atasözü bu durumu yansıtır mahiyettedir. Bu durum ölüm sürecinde olan kişiye son zamanlarında psiko-sosyal bir destek olmak maksadıyla önemsenmiş olabilir. Zira özellikle İslam dininin de etkisiyle kültürümüzde hasta ziyaretine, özellikle de ölümcül hasta ziyaretine büyük önem verilmektedir. Nitekim bu ziyaretler, ölüm sürecinde olan kişiye unutulmadığını anımsatarak psikolojik bir destek olmasının yanında, yine insanımızın dinî inançlarının etkisiyle ölümle ilgili olarak en çok önemsedikleri konulardan birisi olan "helalleşmeye" de zemin hazırlamaktadır. Gurbette meydana gelen ölüm hadiselerinde ise bu tip bir sosyal dayanışma pek mümkün olmamaktadır. Zira özellikle günümüzde daha çok ekonomik nedenlerden dolayı insanımızın büyük bir çoğunluğu doğup büyüdüğü ortamda değil, akraba ve aile çevresinden uzak mekanlarda yaşamaktadır. Nitekim bu durum da "Doğduğun yerde değil, doğduğun yerde dur" atasözleriyle ifadesini bulmuştur.

Ölüm hadisesinin sosyallik vasfını koruması, ölü yakınlarının ölüm tecrübeleri açısından da önemlidir. Zira toplum içinde yaşanan ölüm hadisesi o toplumda yaşayan insanları hüznün ortak paydasında toplamakta, toplumsal dayanışmanın ve

18 Krş. Kübler-Ross, on Death on Dying, s. 21-28; "There is Life After Death", in Death and Dying, Ed: David L. Bender- Richard Hagen, Greenhaven Press, Minnesota 1980, s. 111; Gençtan, Engin, *Çağdaş Yaşam ve Normaldışı Davranışlar*, Remzi Kitabevi, 7. Basım, İstanbul 1989, s. 124.

19 Bk. Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, *21. Yüzyıl Eğişinde Örf ve Adetlerimiz (Türk Töresi)*, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, (tarihsiz), s. 190.

20 Krş. Feifel, Attitudes toward Death, s. 119.

komşuluk ilişkilerinin tazelenmesi ve sağlamlaştırılmasına büyük katkılar sağlamakta ve aynı zamanda insanlara kendi ölümleriyle ilgili olarak da bir ön bilgi sunmaktadır. Bu durumu sanayileşmemiş küçük kentlerde ve özellikle birincil ilişkilerin hakim olduğu köy ve kasabalarda açıkça görmek mümkündür.

Ülkemizde ölümlü hastanelerde tecrübe etmek durumunda kalan insanların daha çok batıda yaşanan süreçlere benzer ve hatta daha kötü bir manzaranın içerisinde olduklarını da belirtmek gerekir. Zira ölümcül hastalara hastanelerde yapılan hizmetler açısından batı dünyası ile toplumumuzu karşılaştırdığımız zaman, insanımızın hiç de hakketmediği bir muameleye maruz bırakıldığı rahatlıkla söylenebilir. Meselenin belki de en önemli boyutu maddi yani gelişmişlikle ilgilidir. Ancak burada kanaatimizce bundan da önemli olanı, az gelişmişliğin insanların davranışlarına olan yansımasıdır. Nitekim günümüz Türkiye'sinde sağlık problemleriyle ilgili olarak hastaneye giden insanlara, insandan daha çok bir eşya muamelesi yapılmakta, maddi gücü olmayanlara ise adeta yaşamaya olmadığı gibi rahat bir şekilde ölmeye de hakları olmadığı anımsatılmaktadır. Bu konuda gerek hasta ve gerekse hasta yakınlarıyla yapmış olduğumuz mülakatlar gözlemlerimizi destekler mahiyettedir. Ayrıca batı dünyasında ölümcül hastaların yanbaşında bir doktor bulunduğu gibi mutlaka bir de din görevlisi bulunmaktadır. Zira din görevleri ölüm sürecinde olan insanlara psikolojik bir tedavi uygulayarak onları bu zor duruma hazırlamaktadırlar. Bizim toplumumuzda ise özellikle hastanelerde bu tip bir yöntem hemen hemen hiç başvurulmamaktadır. Zira toplumumuzda din görevlileri daha çok insanlar öldükten sonra devreye girmekte ve yaptıkları iş de psikolojik bir hizmetten ziyade metafizik boyutlu bir hizmet özelliği arz etmektedir.

Bu bağlamda toplumumuzda halk ile din görevlileri arasındaki kopukluğun görüldüğü alanlardan birisi de "dinî kaynaklı" olmayan ölümlle ilgili bazı geleneklerdir. Zira zaman zaman kurumlaşmış bazı adetler ile din kuruluşları arasında zıtlıklar görülebilmekte, halkı bu konuda aydınlatmak durumunda olan din görevlileri de genellikle bu tür davranış örtüntülerini "batıl" olarak niteleyerek kestirip atmakta, halk hayatını oluşturan faktörleri değerlendirip, meseleleri temel nedenlerine inerek onların anlayabileceği tarzda açıklama ihtiyacı hissetmeksizin, halktan kopuk bir görüntüm sergilemektedirler²¹. Bu durumun din görevlilerine verilecek olan psiko-sosyal eğitimle ortadan kaldırılabilceği kanaatindeyiz.

Ayrıca Amerikan toplumu, gençliğe ve geleceğe yönelik bir toplum olduğundan, bu toplumda yaşlıya saygı kavramı yoktur ve hatta bu kültürde ölümlle ilgili taziye bildirecek kalıplaşmış bir ifade bile bulunmamaktadır. Zira "Üzgünüm" (*excuse me*) ifadesi, aynı zamanda "affedersiniz" manasına da geldiği için, yaygın olarak kullanılmasına rağmen, taziye ifade etmek konusunda yetersiz kalmaktadır²². Konuya toplumumuz açısından bakacak olursak, hem acıyı hem de yası azaltmaya

²¹ Krş. Örnek, Sedat Veyis, *Anadolu Folklorunda Ölüm*, Ankara Üni. Dil ve Tarih Coğ.Fak Yayınları, Ankara 1971, s. 107.

²² Krş. Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, s. 367-368.

yönelik başsağlığı geleneğimizin, sözün etkileyici ve sağaltıcı gücünden istifadeyle kısa süreli de olsa üzüntülü insanların sarsıntılarını dengelemek açısından önemli bir fonksiyon gördüğünü söylemek mümkündür. Ayrıca dilimizde insanın iç dünyasını yansıtabilecek düzeyde sadece taziye ifade etmek için kullanılan pek çok kelime ve deyim vardır. Mesela ölüyle ilgili olarak “Allah rahmet etsin”, “Allah mekanını cennet etsin”, “Allah taksiratını affetsin”, “Nur içinde yatsın”, geride kalanlarla ilgili olarak, “Allah sabır versin”, “Hüküm Allah’tan, başımız sağ olsun”, “Allah başka acı, keder göstermesin” gibi deyimler, Amerika’da kullanılan “affedersiniz” kelimesinden çok daha derin mânâlar ifade etmektedir. Ayrıca toplumumuzda özellikle Amerika ile karşılaştırıldığı zaman yaşlı insanlara gösterilen saygının hala geçerliliğini koruduğunu söylemek mümkündür. Gerek Türk kültürü gerekse İslam dininin büyüklere (özellikle anne babaya) saygılı davranmaya verdiği önem, bu saygıyı besleyen kaynaklar olarak değerlendirilebilir. Yaşlı insanlara gösterilen bu saygı, onların ölümlerinin de önemli bir olay olarak algılanması neticesini doğurmakta ve ölüm olayının sosyal bir fenomen olma özelliğini korumasına katkıda bulunmaktadır. Nitekim Amerika’da yaşlı insanlara pek fazla değer verilmediği gibi, onların ölümlerine de değer verilmemekte, onlar sanki ölmesi gereken varlıklar olarak görülmektedir. Bu bağlamda kültürümüzde gelişim dönemlerinin hangisinde olursa olsun insanların ölümleri önemsenmekte ve cenaze namazında bulunmak, cenazeyi taşımak ve defin işlerine iştirak etmek gibi aksiyonlara büyük değer verilmektedir. Yine ölü yakınlarına taziye ile verilen psikolojik desteğin hayatın diğer alanlarına da yayıldığına söylemek mümkündür. Zira mesela Anadolu’nun büyük bir bölümünde ölü çıkan evin akraba ve komşuları (3-7) gün ölü evine yemek götürmek ve evin diğer işleriyle bizzat ilgilenmek konusunda büyük hassasiyet göstermektedirler²³.

Ölümlerle ilgili tutumlar açısından iki kültürü karşılaştırdığımızda Türk-İslam kültüründe ölümle içiçe bir hayatın olduğunu söylemek mümkündür. Zira temel esin kaynağını İslam’dan alan kültürümüzde aile kabristanlarına oldukça sık rastlanmaktadır. Özellikle Anadolu’da insanların ölümlerini genellikle kendi arazileri içerisine ve özellikle evlerine yakın bir yere defnettiklerini görmekteyiz. Nitekim müslüman Türk insanı ölümü kendisinden uzak tutmaya çalışmadığı için, onu hatırlatabilecek zihinsel uyarınları da kendinden uzaklaştırmak istememiştir. Bunda insanımızın ölen insanlarla ilgili vefa duyguları ve onları yaşadıkları yere uzak bir mekanda terketmek istememelerinin de etkisi olabilir. Çünkü Türk-İslam kültüründe vefakarlık önemli erdemlerden biri olarak kabul edilmektedir. Ancak bu geleneğin son zamanlarda zayıfladığını ve artık insanların ölen yakınlarını daha çok kabristan olarak tahsis edilen yerlere defnetme meylî gösterdiklerini gözlemlemekteyiz. Zira geçmiş dönemlerde aile kabristanlığı olarak oluşturulan yerlere artık yeni ilaveler çok az yapılmaktadır. Durumun böyle olmasında, ölümü yaklaşan insanların yakınlarına bıraktıkları vasiyetlerin de etkili olduğunu söylemek mümkündür. Zira konuyla ilgili olarak mülakat yaptığımız insanlar, özellikle manevi havasından istifade etmek

²³ Krş.. Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, 21. Yüzyıl Eşiğinde, s:194.

maksadıyla daha çok camiler yanında bulunan kabristanlara defnedilmek istediklerini belirtmişlerdir.

Türk-İslam geleneğinde kabristanların yerleşim birimleri içinde ve özellikle yol kenarlarında tesis edilmeleri de, insanımızın ölümle ilgili tutumlarını yansıtan bir faktör olarak değerlendirilebilir. Buradan hareketle insanımızın tarihi süreç içerisinde, ölümle içiçe bir hayat yaşadığını ve onu hayatından uzaklaştırmak yerine hayata verdiği mânâyı etkileyen bir zihinsel uyarıcı olarak kullanmak istediğini söyleyebiliriz. Ancak tıpkı aile kabristanlarında olduğu gibi artık bu geleneğin de yıkılmayla yüz yüze olduğunu söylemek mümkündür. Zira günümüzde artık yeni ismiyle “Asri mezarlık” olarak tanımlanan ve tahsis edilen yerler, özellikle sanayileşmiş büyük illerde çoğunlukla şehir merkezlerinin dışında tesis edilmektedir. Bunda ölümü hayattan uzaklaştırmaktan ziyade, mezarlık için tahsis edilen genellikle büyük hacimli yerlerden daha verimli bir biçimde istifade etmenin de etkisi olabilir. Ancak bu sürecin Batıda yaşanan süreçle olan benzerliği özellikle dikkat çekicidir. Zira orta çağdan 19. yüzyıl sonlarına kadar Batı aleminde de mezarlıklar genellikle yerleşim birimleri içerisinde tesis edilmekteydi²⁴. Ancak modern çağda batı dünyasında ölümle ilgili ayin ve merasimlerin sürekliliğini koruması, ölümün daha gerilimli bir mânâ kazanmasını ve giderek bir tabu haline gelmesini engelleyememiştir. Meseleye bu açıdan bakıldığında kurumsal bazda yaşanan süreçlerin benzerliği, ölüme verilen mânâda da bir takım değişikliklerin olabileceğini ister istemez akla getirmektedir.

Kültürümüzün ölüme atfettiği mânâyı ve onunla ilgili tutumunu, ölümle ilgili atasözlerimizden de çıkarmak mümkündür. Nitekim atasözlerimizde de insanımızın ölümle içiçeliği ve onu kabullenici bir tutum sergilediği açıkça görülmektedir. *Mesela “Altı da bir üstü de bir yerin”* atasözünde, kültürümüzün ölümle olan içiçeliği ve ölümün korkulmaması gereken bir hadise olduğu vurgulanmaktadır. *“Ölüm Allah’ın emri”, “Yara öldürmez, Yaradan öldürür”, “Ölüm hak, miras helal”, “Ölüm kalım bizim için”* atasözlerinde ise insanımızın ölüm karşısındaki kabullenici tutumunu görmek mümkündür. İnsanımızın bu kabullenici tutumu bazı davranışlarına da yansımış durumdadır. Mesela toplumumuzda cenaze masraflarını bankaya yatıran, kefenini satın alıp saklayan, mezar taşlarını ölmeden önce yaptıran, mezar yerini satın alan ve vasiyetini genç yaşlarda hazırlayan insanlara çokça rastlanmaktadır. Ayrıca kültürümüz ölümü hayata değer ve mânâ katan bir fenomen olarak da görmektedir. Nitekim *“Ölümü ne kadar düşünürsen, o kadar iyi yaşarsın”* atasözü bu durumu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Ayrıca az da olsa yapılan tecrubi araştırmalar da insanımızın ölümle ilgili tavrının atasözlerimiz paralelinde olduğunu ortaya koymaktadır²⁵. Ancak gerek atasözlerimizin gerekse toplumumuzun geneline teşmil

²⁴ Krş. Ariès, Batılının Ölüm Karşısında, s. 21-22.

²⁵ Bk. Hökekleli, *“Ölümle İlgili Tutumların Dinî Davranışla İlişkisi Üzerine Bir Araştırma II”*, Uludağ Üni. İlahiyat Fak. Dergisi, Bursa 1992, sayı: 4, c.IV, s. 91; Karaca, Faruk. *Psikolojik Açıdan Ölüm ve Dinî İnanç İlişkisi*, Erzurum 1997, (Basılmamış doktora tezi), s. 201;

edebileceğimiz bu kabullenme tutumunun temel esin kaynaklarından birisinin İslam dinî olduğu gözden uzak tutulmamalıdır.

Yukarıdaki verilerden de anlaşıldığı gibi Türk-İslam kültürüyle batı kültürünün ölüm anlayışı ve ölüme atfettiği mânâ birbirinden oldukça farklıdır. Zira kültürümüzde ölüm hayatın gerçeklerinden birisi olarak değerlendirilirken, mesela bugünün Fransız'ı, ölümün anlamsızlığını, cıvıklığını, bayağılığını, büyüklük ve soyluluktan yoksunluğunu anlatmak için şu kaba kelimeyi ölüme sıfat yapmıştır; "Sığırca veya inekçe ölüm"²⁶.

Batı kültüründe yaygın tutumlardan biri olan "ölüme meydan okuma" açısından kültürümüze baktığımızda bu tutumun pek yaygın olmadığı görülmektedir. Folklorümüz ölüme meydan okuyan kahramanların hikayeleri yönünden oldukça zengin görünse de, bu hikayelerdeki kahramanların gerçek niyetinin ölüme meydan okumaktan çok, amacı uğruna hayatlarını feda etmek olduğu söylenebilir. Ayrıca bu kahramanların ölümü belki biraz hafife alacak şekilde davranmalarının en önemli nedenlerinden birisi de şehadet mertebesine ulaşmaktır ki, şehitlik hem din hem de toplum tarafından desteklenen bir mertebe olmasının yanında, ölüme meydan okumaktan çok "ölümü isteme" tutumu içerisinde mülâhaza edilebilir. Ölümü isteme tutumu açısından batı toplumu ile toplumumuzu mukayese ettiğimiz zaman intihar oranlarının toplumumuzda daha düşük düzeyde olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca Amerika ve batıda hararetli tartışmalara neden olan ötanazi* konusu da toplumuz açısından yaygın durumlardan biri değildir. Ancak Allah'a kavuşmak arzusuyla ölümü istemek, özellikle tasavvuf tarihimizde sık rastlanan olgulardan birisidir.

Türk-İslam kültüründe ölümlerle ilgili olarak insanların en çok önemsedikleri konulardan birisi ölüm agonisidir. Zira mülakat yaptığımız deneklerin hemen hemen tamamı can çekişmekten büyük ürperti duyduklarını, fazla uzun sürmeyecek bir ölüm süreci yaşamak istediklerini belirtmişlerdir ki bu bulgu batı dünyasında yapılan araştırma bulgularıyla paralellik arz etmektedir. Bu istek de "Az ağrı, âsan ölüm", "üç gün yatak, dördüncü gün toprak" şeklindeki atasözlerimizde ifadesini bulmuştur.

Ölümlerle ilgili törenler açısından batı toplumu ile toplumumuzu karşılaştırdığımızda öncelikle şu söylenmelidir ki, her iki kültürde de ölümlerle ilgili merasimlerin şekillenmesi kültürler tarafından ölüme atfedilen mânâ ile paralellik arz etmektedir. Şöyle ki özellikle Amerika'da insanların ölüm bilincini bastırmak amacıyla, cenaze törenlerinde cesetleri süsleyerek güzelleştirme çabası için girdikleri

²⁶ Krs. Schaerez, R. *Çağdaş Filozoflarda Ölümün Anlamı*, Çev. Faik Dranaz, İstanbul 1953, s. 6-7.

* Ötanazi, günümüz tıbbında acıları dindirilemeyen ve şifasız hastalığa yakalandığı kabul edilen hastaların ızdıraplarını dindirmek amacıyla onları öldürmek şeklinde tanımlanmaktadır. Bk. Demirhan, Ayşegül. "Ötanazi İle İlgili Problemler ve Medikal Deontolojideki Yeri", Tıp Dünyası, (ayrı basım), s. 57; Thomas, Ölüm, s. 77.

görülmektedir²⁷. Buradaki temel amaç, ölümlü gizlemek, acı ve gizem üstünde ısrar etmemek, her şeye masum ve sevimli bir nitelik vererek ölüme rağmen hayattakilerin mutlu kalmalarına yardımcı olmaktır²⁸. Zira tabii halinde ölümler, insanlara kendi ölümlerini hatırlatmaktadır. Batılılar ise ölümlere çeşitli makyajlar yaparak sanki onlara yaşıyorlarmış gibi bir görüntü vermeye çalışmakta ve kendi ölüm korkularını defetmeye uğraşmaktadırlar²⁹. Batı dünyasında bu işlerin organizasyonu için yeni meslek alanları ve teşekkül etmiş³⁰ ve bu işlerle uğraşan ölü teşrifatçıları, ölüm gibi soğuk bir olguyu satmak için onu güzel göstermeye uğraşarak, kendilerini de aynı zamanda “elem doktoru” şeklinde lanse etmeye çalışmaktadırlar. Bu durumda elemli kişilerin durumlarını düzeltme görevini kendilerine veren ve kendilerini bir nevi kutsallaştıran bu profesyoneller, böylece matemati artık toplum tarafından dayatılan zorunlu bir dönem olmaktan çıkartmış, elem doktoru tarafından tedavi edilmesi, kısaltılması ve silinmesi gereken hastalıklı bir hale getirmişlerdir³¹.

Türk-İslam kültüründe de ölüm törenleri kültürün ölüme atfettiği mânâ ile paralellik arz etmektedir. Şöyle ki kültürümüzde yaşayanların neşesini kaçırılmak amacıyla batı kültüründe olduğu gibi cesetleri güzelleştirme çabaları görülmemektedir. Ölü cesetler son derece tabii halleri içerisinde temizlenerek kefenlenmekte ve defnedilmemektedir. Tabutlara bir takım işaretler konması daha çok ölümlün cinsiyet, meslek, yaş ve toplumsal statüsünü gösteren işaretler olarak kullanılmaktadır. Bazı yörelerde ölü bulunan mekanlarda buhur yakılması ve güzel kokular serpilmesi daha çok ölü cesedinden çıkabilecek kokuları bertaraf etmek amacıyla yapılmakta, zaman zaman tabutların süslenmesine rastlanmaktaysa³² da bu sadece tabutla sınırlı kalmakta, bizzat ölümlü canlıymış gibi göstermeye yönelik bir eylem özelliği arz etmemektedir. Ayrıca bir nevi ölümlü inkar etmek şeklinde değerlendirilebilecek mumyalama ve heykel geleneği³³ de kültürümüzde pek yaygın değildir. Bunda İslam dininin adı geçen geleneklere olumlu bakmamasının büyük etkisi vardır. Yine İslami gelenekte ölümlerin fazla bekletilmeden defnedilmesi, Türk kültüründe de sürekliliğini korumuştur. *Mesela “Ölümlü gününde gömmeli, tavuğu pininde tutmalı”* atasözü kültürümüzün bu konuya yaklaşımını yansıtmaktadır. Buna bağlı olarak sabah ölenler öğle, öğle vakti ölenler ikindi, ikindi vaktinde ölenler ise ertesi gün defnedilmeye çalışılmakta ve ölümler mutlaka gündüz defnedilmekte, uzaktaki yakınların gelmesi için bazen ölümlü bekletilmektedir. *“Ölen ile ölmmez”* atasözü de kültürümüzde ölümler arkasından tutulan yasın belli bir sınırı olması gerektiğini, aşırı ve uzun bir süre devam etmemesi lüzumunu vurgulamakta, her

27 Bk. Wahl, Charles W. *“The Fear of Death”*, in *The Meaning of Death*, ed: Herman Feifel, Mc Graw-Hill, New York 1959. s. 18; Thomas, Ölüm, 105-107.

28 Bk. Mannoni, Korku, s. 25;

29 Bk. Lepp, *Death and Its Mysteries*, s. 70.

30 Thomas, Ölüm, . 105-107.

31 Bk. Ariès, *Batılımlın Ölüm Karşısındaki*, s. 96-97.

32 Krş. Örnek, *Anadolu Folklorunda Ölüm*, s. 104-105.

33 Krş. Hökelekli, *Hayati, Ölüm ve Ölüm Ötesi Psikolojisi*, s. 159.

halklarda hayatın devam ettiğine atıfta bulunarak insanları yeniden toplum içine çekici davranış örüntülerini göstermektedir.

Batı toplumlarının ölüme karşı olan bu duyarsızlığı, özellikle son 30-35 yıl içinde bazı psikolog ve düşünürlerini bu konuda araştırmalar yapmaya sevk etmiş³⁴ ve kitle iletişim araçlarında ölüm cezası, ölüm hakkı, klinik ölüm gibi konular tartışılır hale gelmeye başlamıştır³⁵. Yapılan bazı araştırmalarda bütün bu değişim süreci sonunda batılı insanların, zihinlerindeki ölüm fikrini tamamen bastıramadıkları ve gizli de olsa ölüme bir ilgi duydukları tespit edilmiştir³⁶. Günümüzde ise özellikle sosyal bilimlerde ve teolojide ölüme bir realite olarak sunmak ve hayatın bütün alanlarının içinde ona daha şerefli bir pozisyon kazandırmak için çabalar sürdürmektedir³⁷.

Netice olarak şunu söyleyebiliriz ki kültürlerde ölüme atfedilen mânâ, ölümle ilgili hemen hemen her şeyi etkilemektedir. Batı kültüründe ölüm atfedilen mânâ 19. yüzyılın ortalarında değişmeye başlayınca, batı insanının ölümle ilgili tutumları da değişerek mazisiyle kopuk bir hale gelmiş, ölüm bir tabu olarak görülmeye başlanmıştır. Batılı insanın ölümle ilgili tutumlarının değişmesine teknolojinin gelişmesi, hayat şartlarının iyileşmesi ve ölümün toplumdan kurumlara taşınmasının büyük etkisi olmuştur. Yaklaşık bir asır tabu olarak görülen ölüm olgusu, özellikle sosyal bilimcilerin dikkatini çekerek 1960'lı yıllardan itibaren üzerinde yoğun çalışmalar yapılan bir konu haline gelmiştir. Gerek bu çalışmaların gerekse ölüm ilgisinin insanların zihninde gizli de olsa varlığını devam ettirmesinin etkisiyle, ölüm olayının artık "tabu"luk özelliğinden kurtulmaya başladığı bir kısım batılı araştırmacı tarafından kabul edilmektedir. Kültürümüzün ölüme atfettiği mânâ ise daha çok dinî kaynaklıdır ve İslam'a göre ölüm Allah'ın tabiata koyduğu kanunlardan birisidir. Ölümün bu şekliyle kültürümüzde son derece tabii bir fenomen olarak kabul edilmesi, ölümle ilgili diğer davranış örüntülerini de doğrudan etkilemiştir. Batı kültürüyle karşılaştırıldığı zaman, dikkati çeken husus kültürümüzde ölüme atfedilen mânânın pek fazla değişikliğe uğramadan günümüze kadar gelebilmesidir. Bu durum bizzat İslam dininin kendisinden, yani kendisini bir bütün olarak koruyabilmesinden kaynaklanıyor olabilir. Zira Batının mazisindeki ölüm anlayışını besleyen temel kaynaklar olan Yahudilik ve Hıristiyanlık dinleri tahrif olmadan günümüze kadar gelememişlerdir. Ancak batıda ölüme verilen mânâyı değiştirmeye katkıda bulunan teknoloji, hayat standartları ve kurumsal değişmelerle ilgili değişkenlerin henüz toplumumuzda batıdaki kadar mevcut olmamasının da bunda etkili olduğu düşünülebilir. Zira özellikle sanayileşen büyük kentlerimiz ile batı toplumu arasında

34 Krş. Cüceloğlu, İnsan ve Davranışı, s. 367-368.

35 Bk. Holden, J. "Demographics, Attitudes, and Afterlife Beliefs of Right-to-life and Right-to-Die Organization Members", The Journal of Social Psychology, 133, (4), s. 521-527.

36 Bk. Sheidman, You and Death, s. 43-44.

37 Krş. Mc Gowan, Thomas. *Eschatology in Recent Catholic Thought*, in Death and Immortality in the Religions of the World, ed: Paul and Linda Badham, Paragan Hause, New York 1987, s 51

bu açılardan büyük benzerlikler bulunmaktadır. Ayrıca toplumumuzda ölüme ilgili araştırmaların henüz yeterli düzeyde olmadığını, kültürümüzün bu açıdan daha iyi bir şekilde ortaya konabilmesi için daha pek çok araştırma yapılması gereğine olan inancımızı da belirtmek gerekir.